

нейробіологічні розлади впливають на поведінковий фенотип при РАС, вивчається. Водночас на сьогодні переважно визнається, що аутизм є результатом впливу безлічі факторів, що діють на стадії розвитку дитини, зачіпають багато або всі функціональні системи її мозку і порушують в більшій мірі сам процес розвитку мозку дитини.

Використана література:

1. Джерело: <http://kindergarten.com>.
2. **За матеріалами** *Science Daily*: www.umj.com.ua/.../autizm-mozhno-diagnostirovat-u-detej-nachinaya-s-6-mesyachn.20.02.2012; www.popmech.ru/technologies/52417-diagnostirovat-autizm-pomozhet-mrt/. 7.12.2014/
3. **Николлс Дж.Г., Мартин А.Р., Валлас Б.Дж., Фукс П.А.** От нейрона к мозгу, Изд-во ЛКИ, М., 2008.
4. сайт <http://www.autismspeaks.org/>
5. **Тарасун В.В.** Аутологія. – К.: МП Леся, 2014. – с. 126-135.

References

1. **Dzherelo**: <http://kindergarten.com>.
2. **Za materialami** *Science Daily*: www.umj.com.ua/.../autizm-mozhno-diagnostirovat-u-detej-nachinaya-s-6-mesyachn.20.02.2012; www.popmech.ru/technologies/52417-diagnostirovat-autizm-pomozhet-mrt/. 7.12.2014 .
3. **Nikols Martin A., Vallas Дг., Fuks P.A.** Ot neurona k mozgu/ Nikols Martin A., Vallas Дг., Fuks P.A. Izd-vo LKI, M., 2008.
4. **Sajt** <http://www.autismspeaks.org>
5. **Tarasun V.V.** Autologiya. Monografiya. Tarasun V.V. – K.:VUD.-VO «MP LESYA». 2014. –580 s.

Тарасун В.В. Направления современных исследований причин возникновения расстройств аутистического спектра.

В статье кратко освещены факторы возникновения РАС: генетические, нейрофизиологические и социальные. Подчеркивается роль генетических факторов в генезисе аутизма как определяющей. Освещается значение наличия серьезных нарушений в развитии мозга детей с РАС, порождающих симптомы, характерные для аутизма. Раскрывается смысл современного предположения, что аутизм является сложным расстройством и его ключевые аспекты порождаются различными причинами, нередко действующими одновременно.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, причины РАС, современные исследования, теории, методики.

Tarasun V. Directions of the modern research of the reasons of the autism spectrum disorders origin.

The article briefly highlights the factors of origin of ASD: genetic, neurophysiological and social. It emphasizes defining role of genetic factors in genesis of autism. It explains the importance of serious disturbances in development of the brain of children with ASD and explores the modern hypothesis of autism as a complex disorder. The article also highlights the assumption that the key aspects of ASD are generated by various reasons, which often act simultaneously.

Keywords: autistic spectrum disorders, causes, modern research, theory, techniques.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2016 р.

Статтю прийнято до друку 22.10.2016 р.

УДК [376-056.36:159.923]:316.614

Татьянчикова І. В.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто проблему соціалізації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в контексті сучасних соціально-економічних змін в суспільстві. Зазначено, що особливі актуальності в процесі соціалізації набуває формування особистості дитини у закладах освіти. Це передбачає підготовку громадянина, який вихований в традиціях національної та світової культур, нової системи цінностей і потреб сучасного життя, а також спроможного до соціальної адаптації в суспільстві, самостійного свідомого вибору, самоосвіти та самовдосконалення. Обґрунтовано необхідність виваженої послідовної педагогічної роботи у цьому напрямі в спеціальному навчальному закладі. Розкриваються основні етапи розвитку особистості, які умовно співпадають зі стадіями соціалізації. Представлено поступове становлення особистості дитини відповідно до кожної стадії соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, особистість, діти з порушеннями інтелектуального розвитку, стадії соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки.

Постанова проблеми. Удосконалення змісту особистісно орієнтованої освіти, створення навчально-виховних технологій нового покоління шляхом впровадження інноваційних підходів, методів, що спрямовані, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги – основний контент освітньої парадигми сьогодення.

Особливістю сучасної системи освіти є докорінне переосмислення її мети і завдань. В умовах соціально-економічних змін основна місія освіти не обмежується накопиченням певного арсеналу

необхідних навичок прагматичного характеру, а полягає у формуванні здатності до розв'язання життєвих проблем, що забезпечує успішну інтеграцію у різні сфери життя. На перший план виступає системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка спрямована на розвиток соціальної активності, виховання життєздатності через формування життєвих компетентностей, що забезпечить спроможність ефективного існування дитини з особливими потребами у соціумі.

У зв'язку з цим соціалізація розглядається як процес, завдяки якому особистість входить у суспільство, в його соціальні зв'язки, інтегрує в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається її становлення як члена суспільства.

У складних умовах сьогодення особливо гостро постала проблема соціалізації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, більшість з яких зазнає істотних труднощів при вступі до самостійного життя і трудової діяльності, недооцінює роль професійної підготовки у школі, не може адекватно визначити свої можливості з потребами сучасного суспільства, що зумовлено їх обмеженими інтелектуальними можливостями.

Сучасна школа зобов'язана сформувати особистість учня, підготувати його до життєдіяльності, орієнтуючись на індивідуальні можливості та перспективи розвитку дитини. Система педагогічних засобів має забезпечити соціально адекватні форми самоактуалізації школярів, самопрояву з метою подальшого освоєння життєвого простору. Водночас, від успішності соціалізації залежить не тільки самовідновлюваність суспільних відносин, але й комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії у нових соціальних умовах.

Таким чином, проблема формування особистості учня, його соціальної відповідальності, особливо в умовах спеціальних загальноосвітніх шкіл, набуває першочергової значущості. Встановлено, що утруднення в соціалізації осіб з інтелектуальною недостатністю пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних педагогічних впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування з нормально розвиненими однолітками, несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, нерозумінням свого особистого «Я», негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки. Тому спрямувати процес становлення особистості, її відповідальності перед суспільством – одне з найважливіших завдань спеціальної школи для дітей з вадами розвитку.

Отже, проблема розвитку особистості в процесі соціалізації залишається складною, її аспекти потребують подальшого розроблення, оскільки в практиці роботи педагогічних колективів її питання реалізуються недостатньо. Сучасна корекційна педагогіка не має у своєму арсеналі таких дієвих засобів, що дають змогу повністю адаптуватись учням з особливими потребами до складних соціальних умов сьогодення. А це, в свою чергу, стає підґрунтям різноманітних порушень їхньої поведінки та виникненню явищ соціальної дезадаптації взагалі.

Актуальність означеної проблеми зумовлює необхідність подальшого її теоретичного осмислення і розроблення ефективних психолого-педагогічних інтегративних систем впливу на особистість дитини з метою розширення її особистих ресурсів до ефективної адаптації та соціалізації у подальшому дорослому житті, а також прийняття відповідних практичних педагогічних рішень в умовах спеціального навчального закладу.

Аналіз досліджень і публікацій. Роботи В.О.Аверіна, Б.Г.Ананьєва, О.Г.Асмолова, І.Д.Беха, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, О.Г.Ковальова, І.С.Кона, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова, А.Маслоу, А.В.Петровського, К.К.Платонова, В.В.Рибалки, С.Л.Рубінштейна, Б.М.Теплова, О.П.Хохліної та ін. свідчать, що проблема соціалізації передусім поєднується з проблемою становлення особистості. При цьому акцент робиться на її соціально обумовлені характеристики, на формування в неї певних якостей в результаті соціального впливу і т. ін. Відмічається, що зміст і механізм дії законів суспільного розвитку повинні розглядатися на основі аналізу дій особистості, тобто конкретні люди, особистості виступають носіями суспільних відносин. Ці погляди беруться за основу останніх досліджень щодо розвитку особистості в процесі її соціалізації (О.П.Глоба, Т.В.Кравченко, М.П.Лукашевич, А.В.Мудрик, О.Є.Панагушина, І.П.Рогальська, Є.П.Синьова, І.В.Татьянчикова, О.П.Хохліна та ін.).

Мета статті полягає в розкритті сутності соціалізації, її розгляду як процесу, впродовж якого відбувається становлення особистості дитини з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для порозуміння суті проблеми не менш важливим є розкриття психологічного змісту поняття особистості. Отже, особистість ми розуміємо як саморегульоване системне утворення, що складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності. Визначення особистості передбачає її становлення, яке відбувається в процесі соціалізації.

А.В.Петровський [2] виділяє три фази розвитку особистості: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. Кожна з них виступає як етап становлення особистості в її найважливіших проявах і якостях – це своєрідні мікроцикли її розвитку. У зв'язку з тим, що у людини протягом її життя багато разів змінюється соціальна ситуація розвитку, і вона входить в декілька відносно стабільних і референтних для неї груп, адаптація або дезадаптація, індивідуалізація або деіндивідуалізація, інтеграція або дезінтеграція безліч разів відтворюються, а відповідні новоутворення закріплюються, у людини формується достатньо стійка структура її індивідуальності. Ось чому інтеграція людини в соціальне середовище, яка підготовлюється активною адаптацією і подальшою індивідуалізацією, стає найважливішою фазою розвитку особистості.

При цьому етапи розвитку особистості співпадають зі стадіями (етапами) процесу соціалізації. Таким чином, згідно з поглядами ряду авторів (Б.Г.Ананьєв, О.Г.Асмолов, І.С.Кон, В.С.Мерлін, В.В.Москаленко, К.К.Платонов, А.В.Петровський, Л.Д.Столяренко та ін.), саме проходження стадій соціалізації особистістю розглядається як умова її становлення.

Отже, особливого значення набуває розгляд етапів (стадій) соціалізації з визначенням їх особливостей, видів, показників прояву. Розгляд стадій соціалізації дає можливість уточнити їх сутність відповідно до категорії дітей з вадами інтелектуального розвитку. Втім, слід підкреслити, що певного значення набувають лише ті стадії (етапи), які мають пряме відношення до становлення особистості цієї категорії дітей, набуття ними певної зрілості в умовах спеціального навчального закладу.

За Л.Д.Столяренко [3], особистість набуває свого розвитку завдяки поступовому перебуванню на стадіях адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудової та післятрудоваї стадії. На становлення особистості у дитячому віці спрямоване проходження перших чотирьох стадій, які різною мірою представлено в умовах шкільного навчання. Кожна з цих стадій має свої особливості та потребує окремого розгляду.

Отже, первинна соціалізація або стадія адаптації. Слід зазначити, що сприяння соціалізації дитини – це передусім оптимізація її адаптації до нових умов середовища. Втім, як свідчать наукові дослідження О.К.Агавеляна, І.М.Бгажнокової, В.І.Бондаря, А.М.Висоцької, В.В.Засенко, В.Ю.Карвяліса, Я.Я.Краваліса, І.М.Матющенко, Н.П.Павлової, О.І.Проскурняк, В.М.Синьова, К.М.Турчинської, О.П.Хохліної та ін., досвід роботи спеціальних навчальних закладів та певні життєві спостереження, адаптація випускників з вадами розумового розвитку характеризується низькою ефективністю. Для учнів цієї категорії особливе значення має передусім соціально-психологічна адаптація (приспособлення особи до групових норм та соціальної групи до неї), оскільки вони набувають суспільного досвіду, перебуваючи у соціальному оточенні, різноманітних соціальних групах.

Психологічна адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості в ході її індивідуального розвитку, трудового і професійного становлення. При цьому вона передбачає, як інтегральний показник, готовність особистості до виконання необхідних біосоціальних функцій і прийняття соціальних ролей в групі, колективі, суспільстві.

Таким чином, соціально-психологічна адаптація – це конкретний процес соціалізації. Соціалізація індивіда – це передусім його ефективна адаптація в суспільстві, а потім і здатність певною мірою протистояти суспільству, перешкодам, які заважають саморозвитку, самореалізації, самовизначенню. Тобто, невід'ємною складовою соціалізації особистості є адаптація, а показником її ефективності є долання у дитини проявів дезадаптивності, тому певний акцент робиться саме на цю стадію, в процесі соціалізації вона є дуже важливою, оскільки сенситивні періоди дитинства незворотні. Слід зазначити, що регулювання адаптивними процесами набуває особливого значення саме в спеціальних закладах для дітей.

Друга стадія соціалізації – стадія індивідуалізації. На цій стадії відбувається деяке відособлення індивіда, яке викликане потребою персоналізації. Особистість виступає як суб'єкт суспільних відносин,

який вже засвоїв певні культурні норми суспільства і здатний проявити себе як унікальна індивідуальність, створюючи щось нове, неповторне, в чому найбільш яскраво і проявляється його особистість. Якщо на першій стадії найбільш важливим було засвоєння, то на другій – відтворення, причому в індивідуальних і неповторних формах. Як відмічає Є.В.Андрієнко [1], індивідуалізація в багатьох випадках визначається протиріччям, яке існує між досягнутим результатом адаптації і потребою у максимальній реалізації своїх індивідуальних особливостей. Стадія індивідуалізації, підкреслює автор, сприяє прояву саме того, чим одна людина відрізняється від іншої. Ось чому на цій стадії зростає пошук у індивіда засобів і способів для визначення своєї індивідуальності, її фіксації. При цьому показниками зрілої індивідуальності є самосвідомість, самооцінка дитини та її психофізіологічні можливості, їх розвиток. Формування адекватної самооцінки в процесі соціалізації дуже важливе, особливо у дітей з вадами розумового розвитку, оскільки цей процес значно ускладнюється, з одного боку, наявністю психофізичних порушень, а з іншого – негативними чинниками «інтернатного типу виховання», а також несприятливими сімейними стосунками, що в поєднанні утворюють цілий комплекс негативних факторів впливу на розвиток самосвідомості дітей цієї категорії. Втім слід зазначити, що найбільш уразливим в опануванні підлітком соціальними функціями є якраз процес індивідуалізації.

Наступна стадія соціалізації – стадія інтеграції. Вона передбачає досягнення певного балансу між людиною і суспільством, інтеграцію суб'єкт-об'єктних відносин особистості з соціумом. Людина кінець-кінцем знаходить той оптимальний варіант життєдіяльності, який сприяє процесу її самореалізації у суспільстві, а також прийняття нею його змінюваних норм. На цій стадії, крім того, складаються так звані соціально-типові властивості особистості, тобто такі, які вказують на приналежність людини до певної соціальної групи. Інтеграція проходить благополучно, якщо властивості людини приймаються групою, суспільством. Якщо не приймаються, можливі наступні варіанти: збереження своєї неповторності та поява агресивних взаємодій (взаємовідносин) з людьми і суспільством; змінення себе, бажання «стати як всі» – конформізм, зовнішня згода, адаптація.

Стадія інтеграції є дуже важливою в процесі соціалізації дитини, оскільки неприйняття певною соціальною групою, яка має для неї важливе значення, її індивідуальних особливостей і відмінностей, як таких, що не відповідають потребам спільноти, сприяє розвитку в дитині негативних особистісних новоутворень (агресивність, негативізм, неадекватно завищена самооцінка), які в подальшому утруднюють весь процес самоактуалізації. Це насамперед стосується дітей з вадами розвитку (Ю.О.Бистрова, Н.Л.Коломінський, Ж.І.Намазбаєва, С.Я.Рубінштейн та ін.).

Таким чином, проблема розвитку особистості в процесі соціалізації дітей з обмеженими розумовими можливостями повинна зосереджуватися також навколо стадії інтеграції, оскільки вона виступає не тільки фактором розвитку окремої особистості дитини, але й фактором формування колективу в цілому на основі активної адаптації та індивідуалізації кожного члена цього колективу. При цьому успішна інтеграція дитини в колективі однолітків в подальшому сприяє її інтеграції в широкому ракурсі – в системі суспільних відносин.

Наступна стадія соціалізації – трудова, яка охоплює весь період зрілості людини, хоча демографічні межі «зрілого» віку умовні. Ця стадія передбачає весь період трудової діяльності людини.

Всупереч думці про те, що соціалізація закінчується із завершенням освіти, більшість дослідників дотримується ідеї продовження соціалізації в період трудової діяльності (Г.М.Андрєєва, А.П.Афонов, М.И.Варій, А.І.Кравченко, А.В.Мудрик, В.Л.Ортинський, Л.Д.Столяренко, Н.І.Шевандрін та ін.). Більш того, підкреслюється, що особистість не тільки засвоює соціальний досвід, але й відтворює його. Це надає особливий значущості трудовій стадії, яка визначається як провідна для розвитку особистості. Безумовно, юнацький вік – важлива пора в становленні особистості, набуття нею певного соціального досвіду, але труд в зрілому віці теж знаходиться в центрі соціалізації людини, відтворенні нею соціальних відносин.

Виділення цієї стадії соціалізації з точки зору ставлення до трудової діяльності має велике значення, тому що для становлення особистості небаїдуше, через які соціальні групи вона входить в соціальне середовище, через який зміст її діяльності та рівень її розвитку. І ось саме тут виникає певне коло питань, відповідь на які не має достатньої кількості як експериментальних досліджень, так і теоретичного розроблення, що особливо стосується визначення особливостей перебування на цій

стадії осіб з вадами розумового розвитку. Від вивчення цього питання залежить розуміння, наскільки цій категорії осіб комфортно на трудовій стадії соціалізації, наскільки оптимально ними обрана трудова діяльність відповідно до своїх особливостей, як вони пристосовувались до умов діяльності, життя і вимог суспільства і, як наслідок, що в їх житті в якості зрілої людини є «позитивом», а що «негативом». Незважаючи на важливість зазначеного аспекту, ця проблема є досить невизначеною, що потребує першочергової уваги.

Розгляд проблеми соціалізації в контексті розвитку особистості дитини з особливими потребами дає підстави зробити наступні **висновки**:

- розвиток особистості відбувається протягом всього життя людини в процесі її існування в соціумі та під впливом певних соціальних умов. Виділяють три фази розвитку особистості: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію;

- стадії соціалізації співпадають зі стадіями розвитку особистості. В умовах спеціального навчального закладу це стадії адаптації, індивідуалізації, інтеграції та ранньої трудової підготовки. Проходження стадій соціалізації особистістю розглядається як умова її становлення;

- соціалізація дитини з порушеннями інтелектуального розвитку передбачає формування її особистості на основі виявлення і розвитку можливостей (задатків, нахилів, здібностей) та індивідуально-психологічних особливостей (насамперед позитивних якостей).

Перспективи подальших досліджень. Перспективи наступних досліджень полягають у вивченні питань подальшої соціалізації випускників з вадами інтелектуального розвитку після закінчення ними спеціального навчального закладу, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя у сучасному суспільстві з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку країни.

Використана література:

1. **Андрієнко Е. В.** Социальная психология : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Е. В. Андрієнко ; под ред. В. А. Сластенина. – М. : Академия, 2002. – 264 с.
2. **Петровский А. В.** О психологии личности / А. В. Петровский. – М. : Знание, 1971. – 64 с.
3. **Столяренко Л. Д.** Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 704 с.
4. **Татьянчикова І. В.** Проблема розвитку особистості дитини з інтелектуальними вадами в процесі її соціалізації / І. В. Татьяначикова // Вісн. Україн. асоціації корекційних педагогів : наук.-практ. журн. Сер. Корекційна педагогіка. – 2011. – № 1. – С. 26–31.
5. **Татьянчикова І. В.** Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Татьяначикова. – Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2014. – 381 с.

References:

1. **Andrienko E. V.** Social'naja psihologija : ucheb. posobie [dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij] / E. V. Andrienko ; pod red. V.A.Slastenina. – M. : Akademija, 2002. – 264 s.
2. **Petrovskij A. V.** O psihologii lichnosti / A. V. Petrovskij. – M. : Znanie, 1971. – 64 s.
3. **Stoljarenko L. D.** Osnovy psihologii / L. D. Stoljarenko. – [3-e izd., pererab. i dop.]. – Rostov n/D. : Feniks, 2001. – 704 s.
4. **Tatyanchykova I. V.** Problema rozvytku osobystosti dytyny z intelektual'nymy vadamy v procesi yiyi socializaciyi / I.V.Tatyanchykova // Visn. Ukrain. asociaciyi korekcyjnyh pedahohiv : nauk.-prakt. zhurn. Ser. Korekcyjna pedahohika. – 2011. – № 1. – S. 26–31.
5. **Tatyanchykova I. V.** Socializaciya ditej z porushennyamy intelektual'noho rozvytku: monohrafiya / I. V. Tatyanchykova. – Slov'yansk: Vyd-vo B.I. Matorina, 2014. – 381 s.

Татьянчикова И.В. Формирование личности ребенка с нарушениями интеллектуального развития в процессе социализации.

В статье рассматривается проблема социализации детей с нарушениями интеллектуального развития в контексте современных социально-экономических изменений в обществе. Определено, что особенно актуальной в процессе социализации становится формирование личности ребенка в учреждениях образования. Это предусматривает подготовку гражданина, воспитанного в традициях национальной и мировой культур, новой системы ценностей и потребностей современной жизни, а также способного к социальной адаптации в обществе, самостоятельного осознанного выбора, самообразования и самосовершенствования. Обоснована необходимость взвешенной последовательной педагогической работы в этом направлении в специальном учебном заведении. Раскрываются основные этапы развития личности, которые условно совпадают со стадиями социализации. Представлено постепенное становление личности ребенка в соответствии с каждой стадией социализации.

Ключевые слова: социализация, личность, дети с нарушениями интеллектуального развития, стадии социализации: адаптации, индивидуализации, интеграции, ранней трудовой подготовки.